

Kur'ân'da Çokanlamlı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi

-Savaş Ayetleri Bağlamında Fitne Kavramı Örneği-

Ali Karataş

Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
karatasali5@gmail.com

Öz

Her dilde olduğu gibi Arapça'da da bazı kelimeler birden fazla anlama gelmektedir. Bu sebeple çokanlamlı bir kavramın geçtiği ayette kullanıldığı mânâ doğru tespit edilmelidir ki ayetin mesajı anlaşılabilir. Fitne kavramı da çokanlamlı sözcüklerden biridir ve Türkçe bazı meallerde özellikle savaştan bahseden ayetlerde doğrudan fitne şeklinde tercüme edilmiştir. Kanatimize göre bu, ayetin ya yanlış ya da hiç anlaşılmasına neden olmaktadır. Acaba bu ayetlerde fitnenin hangi anlamı kastedilmektedir? İşte bu çalışmada fitne kavramının özellikle savaştan bahseden ayetlerde kullanıldığı anlam araştırılmış, bunun için öncelikle dilde ve tefsir usulünde çokanlamlılık olgusu üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu türden kelimelerin mânâsını tespit etmede gerekli araçlara dikkat çekilmiştir. Bunlar sözlükler, ilk müfessirlerin tespitleri, tarihsel ve metinsel bağlam ve maksattır.
Anahtar Kavramlar: Kur'ân, Fitne, el-Vücûh, Sebeb-i Nüzul, Şirk

The Problem of Determining and Identifying the Meaning of the Polysemy Words in the Quran -The Example of the Concept of "Fitnah" (sedition) in the context of War Verses-
As is the case in any other language, in Arabic too some words may have more than one meaning. For this reason, the meaning of these words needs to be correctly determined within the verse in which they occur. The concept of fitne (sedition) is one of the polysemy words. This word can be translated simply as sedition in reference to the verses in which the mention of war takes place, especially in some Turkish translations. In our view, this causes either the misunderstanding of the word or leaving no meaning at all. The question is, which meaning of the term "fitnah" (sedition) is meant in these verses? In this study, therefore, we shall investigate into the possible meanings of the word "fitnah" as it occurs in the verses talking about the war. In order to pursue this goal, we will focus primarily on the issue of polysemy in language and tafsir methodology. In addition, we shall draw attention to the means that are needed to identify the meaning of the words of this kind. These are mainly dictionaries, the findings of the first commentators, the historical and textual contexts and purposes.
Key Words: Qur'an, Fitna, al-Vucuh (polysemy), Cause of the Revelation, Idolatry

Atıf

Ali Karataş, Kur'ân'da Çokanlamlı Kelimelerde Anlamın Tayini Meselesi,
Marife, Bahar 2013, ss. 67-87

Giriş

Kur'ân'ı anlamada göz önünde bulundurulması gereken önemli noktalardan birisi farklı mânâlara gelen kavramların anlamını kullandığı ayet içerisinde doğru tespit edebilmektir. Bu yapılmadığı takdirde ayetin vermek istediği mesaj doğru anlaşılabilir. İslam âlimleri bu sebeple kelimelerin anlamını ortaya koyabilmek için eserler telif etmişlerdir. Bu ihtiyaçtan dolayı *el-vücûh* ilmi ortaya çıkmış; bu ilimle birden çok anlama gelen kelimelerin mânâları araştırılarak ilim dünyasına kazandırılmıştır. Kur'ân'da değişik mânâlara gelen kavramlardan birisi de *fitne*dir. Kelimenin farklı anlamları Türkçe meallerde bazen çeviriye yansıtılmış; ancak özellikle savaş bağlamındaki ayetlerde –bazı mealler hariç- doğrudan *fitne* şeklinde tercüme edilmiştir ki bu durum bizim bu çalışmayı yapmamızda ana etken olmuştur.

Türkçe'de genellikle *fitne* kavramından fesatçılık, kovuculuk gibi huzur bozucu davranış biçimleri anlaşılmaktadır. Kur'ân'da ise kavramın geçtiği ayetlerin bağlamları değişik olduğu için kullanıldığı yerlerde farklı bir anlam ifade edebilir. Bu noktadan hareketle kavramın savaş içerikli ayetlerdeki kullanımı Türkçe meallerde nasıl bir anlam içeriğine sahip olarak çevirilmesi ve nasıl tefsir edilmesi gerektiği ortaya konulmalıdır. Bu amaçla *fitne* kavramının meallerdeki bu kullanım eksikliğine dikkat çekilerek ilgili ayetlerde bu kelimenin içeriği ve anlamı araştırılacak, ancak çalışmada *fitne* kavramının geçtiği tüm ayetler üzerinde durulmayacaktır. Bu örnek ile birden fazla anlama gelen kelimelerin hangi mânâda kullanıldığını tespit etmede ne gibi kriterlerin olabileceği sorusu ele alınacaktır. Buna geçmeden dillerde anlam açısından kelimeler ve anlam değişimi olgusunu genel olarak inceleyeceğiz ve daha sonra çalışmaya temel olması açısından *el-vücûh ve'n-nezâir* ilmi ile ilgili bazı bilgiler vereceğiz.

1. Kelimelerde Çokanlamlılık (Müşterek) ve Anlam Değişmeleri

Bir gösterenin birçok gösterilene belirtme ve ifade etme özelliğine çok anlamlılık denir.¹ Her dilde bir nesneyi, bir varlığı gösteren veya bir mânâyı anlatmak üzere konulan bir kavram temel anlamın yanı sıra yeni kavramları, durumları ve mânâları da anlatır noktaya gelebilir. Bu anlamların bir kısmı zamanla unutulabilir veya daha zengin anlamlar kazanabilir.² Bununla birlikte bu tür kelimelerin en temel özelliği başlangıç itibarı ile somut bir nesneye ad olmalarıdır; ancak çeşitli benzetmelere dayanan aktarmalar, benzetmeli kullanımlarla zamanla yeni somut ve soyut kavramları yansıtır.³ İşte bu noktada karşımıza çokanlamlılık olgusu çıkmaktadır. Dilde çok anlamlılığın olup olmadığı noktadasında farklı görüşler dile getirilmiş, bazıları bunu mümkün görürken bazıları da reddetmiştir.⁴ Her ne kadar bu noktada farklı düşünceler ortaya konmuş olsa bile pratikte bir kelimenin farklı mânâlarda kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Nitekim Arap dilinde de çok anlamlı

¹ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, I, 57; Kıran, *Dilbilime Giriş*, s. 244.

² Bk. Aksan, *Anlambilim*, s. 70-71.

³ Aksan, *En Eski Türkçe*, s. 76.

⁴ Değerlendirmeler için bk. Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, I, 57-59; Durmuş, "Müşterek", XXXII, 172-173.

kelimeler şiirlerde kullanılmış ve eserlerin telif edilmeye başlanması ile çokanlamlı kelimelerin tespiti noktasında önemli çalışmalar yapılmıştır.⁵

Her sözcük kullanıldığı bir cümlede bir mânâya sahiptir ve bunu tespit etmek için o sözcüğün anlamsal alan incelenmesinin yapılması gerekmektedir. Bu inceleme sözcüğün kullanıldığı bağlama göre değerlerini, kullanımlarını ve farklı mânâlarını ortaya çıkarmamıza yardım eder. Bir sözcüğün bir metinde veya eserde tekrarlanması ise bağlamından dolayı yeni anlamlar yüklenmesine neden olmaktadır.⁶ Bir sözcük veya kavram tarihi süreçte anlam daralması, değişmesi, genişlemesi, iyileşmesi ve kötüleşmesi gibi çeşitli anlam değişiklikleri ile karşılaşır.⁷ Bu durum her dilde görülen bir anlam özelliği ve dil olayıdır⁸ ve dildeki bu tür durumların çeşitli nedenleri vardır. Mesela toplumsal değişimler ve kullanılan araç gereçlerdeki gelişmeler bunlardan biridir.⁹ Bu anlam hareketlilikleri birden değil, genellikle uzun bir süreç içinde gerçekleşmektedir.¹⁰

2. Tefsir Usulünde Çokanlamlılık

Fıkıh usulü kaynaklarında birden çok mânâya gelen kelimelere *müşterek lafız* adı verilmektedir. Müsterek¹¹ lafızlar farklı yerlerde farklı mânâlara gelse de aralarında bir anlam ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple vücûh, *müşterek* lafızlar şeklinde de isimlendirilmiştir.¹² Tefsir usulünde ise çok anlamlılık konusu *el-Vücûh ve'n-Nezâir* ilmi içerisinde ele alınmıştır. Vücûh, *vech* kelimesinin çoğuludur; bu kelimenin asıl anlamı, bilinen yüz organıdır. Sözlükte bir şeyin ön tarafı, zât, yüz, bir yerin efendisi, mevki, makam, benzer, yol, şekil gibi mânâlara gelmektedir.¹³ Terim olarak ise çeşitli anlamlarda kullanılan müsterek (çok anlamlı) lafızlara denir. *Hüda* kelimesi vücûha örnek verilebilir. Zerkeşî (ö.745) ve Süyûtî (ö.864), bu kelimenin on yedi mânâsından bahsetmiştir.¹⁴ Buna göre bir kelimenin bir ayette ifade ettiği anlam ile diğer ayetlerde ifade ettiği mânâlar aynı olmayabilir.

Her dilde olduğu gibi Arapça'da da müsterek lafızların olması doğal bir dil olgusudur. Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre bunun bir takım nedenleri vardır. Bu bilgilere göre "1. Arap kabilelerinden biri, bir lafız bir mânâda kullanırken başka bir kabile farklı anlamda kullanır. Bunlar arasında herhangi bir ilişki bulunmaz. Ancak bu lafız sonraki nesillere her iki mânâda kullanılarak aktarılır. 2. Bir lafız, önce bir mânâ için konmuş olur; fakat herhangi bir ilgi ve mecaz yolu ile başka bir mânâda kullanılır. Daha sonra bu mecazi mânâ yaygınlaşıp örf olarak gerçek mânâ haline gelip sonraki nesillere hakikat şeklinde nakledilir. 3. Bir lafız iki mânâ arasında ortak bir mânâ için konur. Böylece iki mânâ için elverişli olur; ancak insanlar

⁵ Güven, *Çok Anlamlılık Sorunu*, s. 104.

⁶ Kıran, *Dilbilime Giriş*, s. 252.

⁷ Ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Aksan, *Anlam Bilim*, s. 133-136.

⁸ Aksan, *Anlam Bilim*, s. 88.

⁹ Aksan, *Anlam Bilim*, s. 89-90; Ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Akay, "Dil Değişiminin", ss. 2-9.

¹⁰ Aksan, *Anlam Bilim*, s. 92.

¹¹ Müsterek kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgiler ve kelimelerin manaya delaleti bakımından kullanımları için bk. Durmuş, "Müsterek", XXXII, 171-173.

¹² Şa'bân, *İslam Hukuk İlmi*, s. 306; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 157; Durmuş, "Müsterek", XXXII, 172.

¹³ İsfehânî, *Müfredât*, s. 513; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 4775.

¹⁴ Zerkeşî, *Burhân*, I, 193; Süyûtî, *İtkân*, I, 185.

bunu unutup kelimeyi müşterek lafız gibi kabul ederler.¹⁵ 4. Bir lafzın hakiki ve örfi mânâ olup olmadığı noktasında tereddüt meydana gelir.”¹⁶ İşte bunlar bir kelimenin müşterek lafız haline gelmesinin gerekçeleri olarak kaynaklarda zikredilmektedir.

Nezâir ise *nazîre* kelimesinin çoğuludur. Sözlükte şekil, tabiat, fiil ve sözlerdeki benzerlikler anlamına gelmektedir.¹⁷ İki şey arasındaki denkliliği ifade etmek için *nazîr* kelimesi kullanılır.¹⁸ İki ya da daha çok sayıda gösterenin bir tek gösterilene göndermede bulunmasına *eşanlamlılık*¹⁹, ıstılah olarak da lafızları farklı birçok kelimenin aynı anlamda kullanılmasına *nezâir* (eşanlamlılık-müteradif) denir. Bu durumda farklı ayetlerde lafız itibari ile farklı olan kelimeler aynı anlama gelebilmektedir. “*Cehennem, sakar, hutâme ve cehîm*” kelimeleri nezâire örnek verilebilir.²⁰ İşte bu iki durumu araştıran ilme de *el-Vücûh ve'n-Nezâir* ilmi adı verilmiştir.²¹

Son dönemdeki bazı araştırmalara göre nezâirin ilk zamanlardaki kullanımı tarihsel süreçte değişime uğramıştır. Bu araştırmalardaki bulgulara göre özetle vücûh bir kelimenin farklı anlamlara gelmesi, nezâir ise bu kelimenin farklı anlamlarından birisinin geçtiği diğer yerlerdeki kullanımlarının tespit edilmesi idi;²² fakat nezâir kelimesi anlam değişikliğine uğradı ve bu günkü hali ile kullanılmaya başlandı.²³ Yine zikredilen bilgilere göre “Vücûh ve Nezâir hakkında yazılan ilk eserin müellifi Mukâtil ile takipçileri İbn Sellâm, Nîsâbü'rî ve Demagânî eserlerinde vücûh ve nezâirle ilgili her hangi bir tanım yapmamıştır. Bununla birlikte, vücûh terimini değişik yerlerde farklı anlamlara gelen kelimeler için, nezâir terimini ise kelimenin kullanıldığı farklı anlamlardan herhangi birinin Kur'an'da tekerrür ettiği yerler için kullanmışlardır.”²⁴ Bu tartışmada aydınlatıcı olması açısından Mukâtil bin Süleyman'ın fitne kavramını açıklarken takip ettiği metodu zikretmek istiyoruz. Mukâtil, *Tefsir*'inde Bakara suresi 191. ayetteki fitne kavramını *şirk* ile açıkladıktan sonra “*Şirk Allak katında öldürmekten daha büyük bir suçtur. Bunun nazîri de Tevbe suresi 49. ayetteki bizi fitneye, yani küfre düşürme*” ifadesidir.²⁵ Burada görüldüğü üzere ve son araştırmalarda zikredildiği gibi Mukâtil, nezâir kelimesini bu günkü anlamından farklı bir şekilde kullanmıştır. Yine Mukâtil'in tefsiri incelendiğinde vücûh olarak kabul edilen bir kelimenin herhangi bir kullanımının farklı ayetlerde geçmesini nezâir olarak adlandırdığı görülmektedir. Bu yaklaşımın yanında bu günkü

¹⁵ Şa'bân, *İslam Hukuk İlmî*, s. 307.

¹⁶ Zühaylî, *Vecîz*, s. 191; Durmuş, “Müşterek”, XXXII, 172, 173.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 4467-4468.

¹⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s. 398.

¹⁹ Kıran, *Dilbilime Giriş*, s. 246.

²⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 184; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 158.

²¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 184; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 158.

²² Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci”, s. 18. Ayrıca Nezâir kelimesinin kullanımıyla ilgili tartışmalar için bk. Altuntaş, “el-Vücûh Ve'n-Nezâir”, s. 13-29; Çetin, “Kur'an'da Vücûh ve Nazair”, s. 102; Süyûtî, *İtkân*'da bir kelimenin farklı manalarını ifade eden vücûhla ilgili örnekleri verdikten sonra bir bölüm açarak burada bizim bu günkü anlamda nezâir olarak isimlendirdiğimiz kelimeleri açıklamıştır. Bu bilgileri İbn Fâris'in *Kitâbü'l-Efrâd*'ından nakletmiştir. Örneğin *fâtır* kelimesini *yarattı* anlamındaki *haleka* kelimesi ile açıklamıştır. Bk. Süyûtî, *İtkân*, I, 187.

²³ Bu değişiklik için bazı muhtemel sebepler zikredilmektedir. Bk. Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci”, s. 20-23.

²⁴ Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci”, s. 32.

²⁵ Bk. Mukâtil, *Tefsir*, I, 101. Ayrıca bk. I, 30.

kullanıldığı şekliyle nezâirin anlaşılması gerektiğini savunan görüşler de mevcuttur.

Kur'an'ın anlaşılmasında Kur'an'da yer alan kelimelerin anlamlarının doğru olarak bilinmesi büyük önem arz ettiği için *el-Vücûh ve'n-Nezâir* tefsir ilminin önemli konularından biri olmuştur. Kaynaklarımızda zikredilen bilgilere göre Peygamberimizden rivayet edilen "*Kur'ân'ın bir çok vechini bilmeyen birisinin gerçek anlamda fakih olamayacağı*"²⁶ şeklindeki merfu haber bunda etkili olmuştur. Ayrıca bazıları beşer keliminde böyle bir durum olmayacağını söyleyerek vücûhu Kur'ân'ın i'caz yönlerinden biri kabul etmiştir.²⁷ Vücûh ve nezâir konusunu bir i'caz unsuru olarak değerlendirenlerin yanı sıra dil açısından olağan bir durum olarak gören yaklaşımlar da mevcuttur.²⁸ Araştırmalarda bu alanda yazılan eserlerin Kur'ân'ın anlaşılması ve tefsir ilmi açısından üç faydası zikredilmektedir ki bunlardan birincisi bu kelimelerin farklı anlamları ve kullanıldığı diğer yerler tespit edilmiş olur. İkincisi bu kelimelerin farklı zamanlarda yazılan eserlerdeki anlamları ortaya çıkarılarak tarihi süreçte anlam değişmesine uğrayıp uğramadığı ortaya konulmuş olur.²⁹ Üçüncüsü de bu eserlerde bir kelimenin tekrar ettiği ayetler ortaya konulduğu için Kur'ân'ın Kur'ânla anlaşılması açısından önemli örnekler ortaya koymasındır.³⁰ Ayrıca bu ilimle müşterek lafız sebebi ile müfessirlerin düştükleri ihtilafları pratik olarak en aza indirme imkanı doğacaktır.³¹

3. Kur'ân'da Çokanlamlılık ve Çokanlamlı Kelimelerde Anlam Tayini

Bazıları çeşitli gerekçeler ileri sürerek Kur'ân'da çok anlamlı kelimelerin olduğunu kabul etmiş, bazıları ise yine kendilerine göre bazı sebeplerle buna karşı çıkmıştır. Yine bazıları bir kelimeyi çokanlamlı görürken bazıları da buna katılmamıştır; ancak Kur'an'daki kelimelerin anlamını tespit etme noktasında yazılan eserler pratikte çokanlamlılığın kabul edilmesi yönünde olmuştur.³²

Çokanlamlı bir kelimenin geçtiği yerde bütün anlamlarını mı yoksa tek bir anlamı mı içerebileceği noktasında genel olarak iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. İlk anlayışa göre mutlak olarak zikredilen çok anlamlı bir lafız kabulü mümkün olan yerlerde anlamlarından tümüne birden delalet edebilir. Bu Şafîî ve Mâlikîler'in görüşüdür. İkinci anlayış ise dini naslardaki çok anlamlı lafızların bütün anlamlarının değil, onlardan birinin kastedildiği yönündedir ki bu anlayışa göre müşterek lafzın tüm anlamlarına hamledilmesi bir karmaşaya ve keyfilige yol açabilir. Müşterek lafızdaki her bir mânâ ayrı birer vaz'ın konusudur. Bir durumda bütün mânâlarının kastedilmesi çok anlamlı lafzın vaz' özelliğine aykırıdır. Bu görüş ise Hanefilerin

²⁶ el-Hâkîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 136.

²⁷ Zerkeşî, *Burhân*, I, 193; Süyûtî, *İtkân*, I, 185; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 184.

²⁸ Muhammed Abdussettar, "Vücûhu'l-Kur'an", s. 281; Okumuş, "Kur'an Yorumunda", s. 60; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 186; *el-Vücûh ve'n-Nezâir* ile ilgili bilinen ilk eser *el-Vücûh ve'n-Nezâir* adı ile Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767)'a aittir. Eserler için bk. Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 159.

²⁹ Karagöz, "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci", s. 9.

³⁰ Ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Okuyan, *Kur'ân'da Vücûh ve Nezâir*, s. 41-49.

³¹ Altuntaş, "el-Vücûh ve'n-Nezâir", s. 25.

³² Bu konudaki tartışmaların zikredilmesinin çalışmanın boyutunu aşacağını düşündüğümüz için genel olarak işaret etmekle yetineceğiz. Ayrıntılar için bk. Şevkânî, *İrşâdü'l-Fufûl*, I, 59-61; Güven, *Çok Anlamlılık Sorunu*, s. 177-180.

çoğunluktakilerin görüşüdür.³³ İbn Kesir'e göre bu mesele ihtilaflıdır. Mesela ümmet lafzı gibi müşterek lafızlar farklı anlamlarda olabilir. Bu farklı anlamlar sözün akışına göre bir anlama gelebilir.³⁴ Okumuş'un araştırmasına göre Taberî, bir lafzın bir yerde muhtemel farklı anlamları havi olacağını düşünmektedir. Taberî'ye göre eğer bir anlam sınırlanmamış ise bununla Allah, te'vil vecihleri içinde muhtemel olan bütün vecihlerin muradedilmiş olduğunu göstermek istemiştir. Bununla birlikte kabulü gerekli olacak bir delil varsa o kelime anlamlarından birisine yönlendirilebilir, yoksa bu tür bir kelime bütün anlamlarını geçtiği yerde içerir. Bizim buradan anladığımıza göre Taberî bir karine olduğu müddetçe kelimenin anlamının sınırlandırılabilceğini düşünmektedir; ancak prensip olarak aynı anda bir çok anlamını içerdiğini kabul etmenin daha isabetli olacağı kanaatinde-dir.³⁵

Meseleyi *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı* adlı eserinde ayrıntıları ile ele alan Cündioğlu, çok anlamlı bir kelimenin bir yerde birden fazla anlamı içerebileceği yönündeki görüşleri zikretmiş ve bunları çeşitli gerekçelerle eleştirmiştir. Ona göre bir söz aynı anda farklı anlamlara göndermede bulunuyorsa o zaman bir yere göndermede bulunmuyor demektir ki bu da anlamların anlamsızlığı mânâsına gelmektedir. Sözün birden fazla anlamı olabilir; ancak sonuçta bir doğru anlamı vardır. Cündioğlu'na göre birden fazla anlamlı kelimelerin anlamlarını tespit etmede müfessirlerin ortaya koydukları yöntem gayet ikna edicidir. Bu yöntem de kelimenin içlerinde yer aldıkları dizgenin bütünlüğü içinde anlaşılmasıdır. Cündioğlu, görüşünü desteklemek için İbnü'l-Enbârî'nin Bakara suresi (249) "*Tâlût, askerleri(ni) yürütüp (ordugâhtan) çıkarınca dedi ki: Allâh sizi bir ırmakla deneyecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Ondan (kana kana) tadmayıp sadece eliyle bir avuç alan bendendir. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ondan içtiler. Nihâyet Tâlût ve kendisiyle beraber inananlar, ırmağı geçince: Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok, dediler. Allah'a kavuşacaklarına kanâat getirenler ise Nice az bir topluluk var ki Allâh'ın izniyle çok topluluğa gâlib gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir, dediler.*" ayetinde geçen *yezunnûne* fiilini tefsir ederken yaptığı açıklamayı aktarmıştır. İbnü'l-Enbârî, bu fiilin "yakîn sahibi olmak" anlamına geldiğini söyledikten sonra şöyle demiştir: "*Akıllı bir kimse, Allah Teâlâ'nın, kendisine kavuşacakları konusunda şüpheye düşmüş bir topluluğu öveceğini elbette düşünemez.*"³⁶ Biz burada konumuzun sınırları açısından tartışmalara girmeyerek son olarak şunu söylemek istiyoruz: Bir ayette geçen çok anlamlı bir kelimenin anlamı konuşan tarafından ifade edilmemiş ise o zaman dinleyen bu mânâlardan hangisinin kastettiğini bilemeyecek ve böylece söz anlaşılabilir olacaktır. Oysaki konuşanın bir amacı vardır. Allah da gönderdiği ayetler ile muhatabına bir şey anlatmak istemektedir. Onun için çok anlamlı bir lafız sarf edildiği söz içerisinde mutlaka belirli bir mânâyı ifade etmektedir. Eğer birden çok mânâyı anlatma gibi bir amaçla söylenmiş ise muhatabın anladığı mânâ konuşanın kastından farklı olabileceği için asıl anlatılmak istenen anlaşılabilir olacaktır. Dolayısı ile böyle bir lafzın ancak belirli bir mânâ için konmuş olması daha doğrudur.

³³ Şa'bân, *İslam Hukuk İlmi*, s. 308. Ayrıca bk. Zühaylî, *Vecîz*, s. 191-192; Durmuş, "Müşterek", XXXII, I, 73.

³⁴ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 253; Okumuş, "Kur'an Yorumunda", s. 52-53.

³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 358.

³⁶ Cündioğlu, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı*, s. 62-63.

Bir kelimenin farklı mânâlara gelmesi durumu müfessirlerin kelimenin tefsirinde ihtilafa düşmesine ve ayeti farklı anlamalarında bir etken olmuştur. Bu durumda çok anlamlı bir kelimenin uygun anlamını tespit etmede doğru prensip ve ölçüt ne olmalıdır? Çok anlamlı lafızları inceleyen *el-vücûh ve'n-nezâir* müellifleri eserlerinde müşterek lafızların anlamlarına işaret noktasında yöntem değerlendirmelerine girmemişler; hatta Mesut Okumuş'un ifadesine göre bu konuda fukahâ arasında gözlenen farklı yaklaşımlara, usul eserlerinde ortaya atılan tartışmalara ve ileri sürülen görüşlere yer vermemişler, bu tür kavramları ayetlerin metin içi bağlamından hareketle açıklamışlardır.³⁷

Muhammed Abdussettar'a göre "Öncelikle bir kelimenin farklı mânâlarını tespit etmede sabit bir kural yoktur. Lügatü'l-Kur'ân ilmi bir temel olarak telakki edilse de bu usul, büyük ölçüde rivayete ve akla dayanmaktadır...Bütün eş sesli kelimeler yer aldıkları metinle ilgili olarak çeşitli deliller ve işaretlere göre açıklanmalıdır. Bu metot bir kelimenin farklı anlamlarını belirlemede doğru usuldür. Eğer belli bir yerde değişik anlamlar verme imkânı varsa o zaman tercih, bireysel yargı üzerine temellendirilir. Bunun için de metin içindeki anlamları ile birlikte kelimelerin bilgisini ve Arapça ifade kiplerini bilmek gerekir. Anlam çıkarımı bu yollarla yapılmaktadır ve bu tür kelimelerin Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, sebab-i nüzul ve diğer unsurlara açıklanmalıdır." ³⁸

Çeşitli anlama gelen kelimelerin bir ayette hangi anlamı taşıdığı neticede bir tefsir olayıdır ve bu yine tefsir usulünün ortaya koyduğu verilerle çözülebilir. Bu açıklamalardan sonra genel olarak şöyle bir yöntemden bahsedilebilir: Birincisi kelimenin sözlük anlamlarını tespit etmek; ikincisi ayetlerin sebebi nüzul bilgisini ve tarihsel bağlamını araştırmak; üçüncüsü sure veya ayetin indiği yeri belirlemek ve dördüncü olarak tüm bu verileri de dikkate alarak kelimenin geçtiği ayetin metin içi bağlamını dikkate almaktır. Son olarak da ayeti bütün bu durumlarla birlikte değerlendirip maksadının ne olabileceğini tespit etmeye çalışmaktır ki tefsir kaynakları incelendiğinde de bu noktalara göre kelimelerin mânâlarının ortaya çıkarılmaya çalışıldığı görülecektir.

4. Lügatta Fitne Kavramı

Kur'ân'ın doğru bir biçimde anlaşılması ve yorumlanması için gerekli olan hususlardan birisi de kelimelerin ve kavramların delalet ettiği mânâ içeriklerini yerli yerinde belirlemektir. Eğer kelimelerin hakiki delalet alanları doğru olarak tayin edilemezse ait olduğu ilgili cümle ve siyakın sahih bir biçimde anlaşılacağı açıktır.³⁹ Kur'an'da kullanılan kavramların anlam içeriğini doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için Arap dilindeki mânâlarını bilmek ve bu amaçla Kur'an öncesi Arapça'daki kullanımını tespit etmek gerekmektedir. Bunun için elde mevcut olan lügatlerden yararlanmak büyük fayda sağlayacaktır.

Eldeki ilk lügat olan *Kitabü'l-Ayn*'da verilen bilgilere göre fitne, *azab ve imtihan* anlamına gelmektedir.⁴⁰ Fitne, f-t-n fiil kökünden türetilmiş bir isimdir ve fiil

³⁷ Okumuş, "Kur'an Yorumunda", s. 50.

³⁸ Muhammed Abdussettar, "Vücûhu'l-Kur'an", s. 283. (özetle)

³⁹ Mevdûdî, *Tefhîm*, I, 11.

⁴⁰ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, VIII, 127.

olarak fetene yeftinü; mastar olarak da fetn, fütûn, fitne ve meftûn kalıplarıyla kullanılmaktadır. Asıl anlamı sağlam olanın çürüğünden ayrılması için altının ateşe sokulmasıdır. Deneme, imtihan, bir insana sahip olduğu fikrinden ve dininden döndürmek için eziyet etmek, aklını çelmek veya ayartmak, 'an' harfiyle kullanıldığı zaman bir şeyden vazgeçirmek mânâlarına gelmektedir. İnsanın içine aşk ateşi düşürdüğü veya gönlünü çelerek mantıklı düşünmesini engellediği için kadına "fet-tân" denilmiştir. Yine fitne kelimesi kişinin aklını karıştırıp ahlakını bozan ve ceza-ya çarptırılmasına sebep olan şeytan için, ayrıca zarar verme anlamında hırsız için de kullanılmıştır; görüşte ayrılık, zulüm, küfür gibi mânâlara da gelmektedir.⁴¹ Ezherî (ö. 370) Arap kelimelerinde fitnenin bütün mânâlarının deneme ve imtihan,⁴² Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) ise "gerçek altını hilelisinden ayırd etmek için ateşe tutmak" anlamından hareketle "insanın iyi veya kötü olduğunun açığa çıkmasına vesile olan şey" anlamında olduğunu belirtmişlerdir."⁴³

Fitne kelimesinin incelendiği bir çalışmada f-t-n kökünün Arap dilindeki anlamları sıralanmış ve bu kullanımların tarihi seyri "Temelde, yakmak, bir şeyi ateşle yakmak anlamında olan f-t-n kökü özellikle altın, gümüş gibi madenlerin hâlisini sahtesinden ayırmak için ateşte eritilmesini ifadede kullanılırken, daha sonraları bu kök anlamından yola çıkılarak 'bir şeyi sınama ve özellikle de zor şeylerle deneme' anlamında kullanılmıştır. Zamanla kelimenin anlamı genişleyerek 'sıkıntı, belâ, musibet, baskı, işkence, azap, saptırma, ayartma, bir şeyden çok hoşlanma, tutkun olma, sapıklık, yoldan sapma, aklın gitmesi, zorluk, sıkıntı ve sapıklıkların meydana gelmesini ifade etmede kullanılmıştır."⁴⁴ şeklinde belirtilmiştir.

Bazı sözlüklerde de fitnenin anlamları arasında 'küfür, günah, rezalet, mal, evlat' gibi anlamlar vardır. Bu anlamların yanında bazı müfessirler kelimeye ilgili ayetlerin bağlamını dikkate alarak 'küfür, şirk, nifak ve günah' gibi anlamlar da vermişlerdir. Bunlar Keskin'in ifadesi ile sonraki dönem dilcilerin Kur'an ve hadislerde yer alan bazı ifade ve yorumlardan hareketle eserlerinde yer verdikleri anlamlardır. Bu mânâlar fitnenin temel sözlük anlamları arasında yer almamaktadır.⁴⁵ Ferit Devellioğlu'nun hazırladığı lügatta bu kelimenin Türkçe'deki mânâları da belâ, mihnet, sıkıntı; ayartma, azdırma; fesat, ara bozma, karışıklık, ihtilal; dinsizlik, cânilik; ceza; delilik; güzel yüz, güzel göz, güzel kadın şeklinde sıralanmıştır.⁴⁶ Bu mânâlarına ek olarak sözlüklerde kötülük, azdıran, yoldan çıkarıcı, inançsızlık ve delice davranma⁴⁷, küfür, fitneye sebep olacak kadar güzel kadın ve fettan gibi anlamlarına yer verilmiştir.⁴⁸ Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı *Türkçe Sözlük*'te ise karışıklık, kargaşa, arabozucu söz söylemek ve insanları birbirine katmak gibi anlamlarına yer verilmiş, yani kısaca ara bozma ve karışıklık çıkarma⁴⁹ anlamı üzerinde durulmuş ve böylece kelimenin anlamı daraltılmıştır.

⁴¹ Cevherî, *Sihâh*, VI, 2175-2176; İsfehânî, *Müfredât*, s. 371; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 3344-3347; Erdal, "Kur'an'da Fitne", s. 221.

⁴² Ezherî, *Tehzîbü'l-Lügâ*, XIV, 211.

⁴³ Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 165; Erdal, "Kur'an'da Fitne Kavramı", s. 221.

⁴⁴ Keskin, "Kur'an'da Fitne", s. 189.

⁴⁵ Keskin, "Kur'an'da Fitne", s. 189, 204.

⁴⁶ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 269.

⁴⁷ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 472.

⁴⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 384.

⁴⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 707.

5. Kur'ân'da Fitne Kavramı

Fitne kavramı Kur'ân'da otuz dört ayette geçmektedir.⁵⁰ Yirmi altı ayette tûrevleri ile birlikte toplam altmış defa zikredilmektedir. Bu kullanıldığı yerlerde otuz ikisi Mekki, yirmi sekizi de Medeni suredir. Bu yerlerde özet olarak şirk, baskı, zulüm, adam öldürme, sapıklık, azap, azap kaynağı, sınav, ateşe atılmak, alkoymak, günah, deneme, mazaret, hastalık ve ibret gibi mânâlara gelmektedir;⁵¹ ancak burada verilen şirk anlamı *Müfredat*'ta geçmemektedir ve bu mânâsı üzerinde müfessirler de ittifak etmiş değillerdir.⁵² Taberî, Arap dilinde fitnenin asıl anlamının "deneme ve sınav", özellikle de "ateşe atarak deneme" olduğunu hatırlatır⁵³ ve öteki kullanımların temelde bu mânâ ile ilişkili bulunduğuna işaret eder. Deneme bazen insanlar için daima bir risk taşıyan mal mülk, evlât, sağlık gibi nimet sayılan şeylerle olduğu gibi yokluk, hastalık, musibet şeytan veya düşman tasallutu gibi sıkıntılarla da olmaktadır.⁵⁴

Fitne zamanla "dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan sosyal kargaşa, anarşi, iç savaş" şeklinde bir mânâ da kazanmıştır. Fakat bazı araştırmalar bu mânânın sözlük anlamları ve Kur'an'daki kullanımlarının hiç birinde bulunmadığını, önde gelen müfessirlerin de fitneye dair herhangi bir ayeti böyle yorumlamadıklarını vurgulamaktadırlar. Yine araştırmalarda zikredilen ifadelerle göre fitnenin bu şekildeki olumsuz çağrışımında özellikle ilk iki asırda yaşayanların müşahade ettikleri siyasî çalkantıların bıraktığı derin izlerin payı büyüktür.⁵⁵ Fitne kavramı geçtiği yerlerin onunda doğrudan veya dolaylı olarak savaşla ilgili bir bağlam içerisinde zikredilmiştir. Bu ayetler birer Medeni sure olan Bakara, Nisâ, Enfâl, Tevbe ve Ahzâb surelerindedir.

5.1. Bakara Suresinde Savaş Bağlamında Geçen Fitne Kavramı

Fitne bu surenin 191, 193 ve 217. ayetlerinde geçmektedir. Sure Medeni'dir ve bağlamı ise savaştır. Derveze'nin ifadesine göre cihad ayetleri bütünü ile Medeni'dir ki bu tabii olan bir durumdur. Çünkü Müslümanlar hicretten önce sayı ve güç bakımından savaşma imkânına sahip değillerdi. Kendilerine yapılan zulüm ve baskılara sabretmişler ve mükâfatlarını Allah'tan beklemişlerdir.⁵⁶ Sayı ve güç bakımından yeterliliğe ulaştıkları hicret sonrası dönemde emreden ayetler nazil olmuştur. Bakara suresi 191, 192 ve 193. ayetlerin meali şöyledir: "*Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.*(191) *Fakat vazgeçerlerse şüphe yok ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*(192) *Bir fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla çarpışın. Eğer vazgeçerlerse artık düşmanlık ancak zalimlere karşı-*

⁵⁰ *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*, s. 130; Fitne kelimesinin hadislerdeki kullanımı ve değerlendirmeleri için bk. Çağrı, "Fitne", XIII, 157-158.

⁵¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 371; Süyûtî, *İtkân*, I, 186; Cevherî, *Sihâh*, V, 2175.

⁵² Kemalî, "İslâm'da İfade Hürriyeti", s. 41.

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 256-257; III, 293.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 461-462; XVI, 162, 196-197, 200, 235.

⁵⁵ Örnek olarak bk. Çağrı, "Fitne", XIII, 157.

⁵⁶ Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 476.

dir.(193)” Meallerin büyük çoğunluğunda kavram doğrudan fitne şeklinde çevrilmiş; birkaç tanesinde ise baskı, zulüm ve şirk olarak Türkçe’ye aktarılmıştır.

Bu üç ayetin anlamını netleştirmede *fitne, kâfirler, vazgeçmek, din ve zalimler* kavramları anahtar rol durumunda ve birbiri ile bağlantılıdır. Ayrıca *sizinle savaşırlarsa* önemli olduğu için bize göre bunun da dikkate alınması gerekmektedir. Bu sebeple fitne kavramı ayetlerin bağlamı içerisinde bu kavramlarla birlikte düşünülmelidir. Buna geçmeden önce ayetin tarihsel bağlamı, sebab-i nüzûlü ve müfessirlerin ayet hakkındaki kanaati üzerinde durmak istiyoruz. Elimizdeki ilk tefsirin sahibi Mukâtil 191, 193. ve 217. ayetlerindeki fitne kavramını şirk olarak anlamıştır.⁵⁷

Taberî’nin aktardığı bilgilere göre 191. ayet Mekke’den çıkarılan muhacirlerle işaret etmektedir. ⁵⁸ Katâde ve Dahhâk’a göre şirk, Mücâhid’e göre İslam dininden dönmek, inkârcılığa düşürmektir.⁵⁹ Yine Mücâhid’e göre *fitne savaştan daha büyüktür* ifadesi mü’minin putperestliğe dönmesinin onun öldürülmesinden daha şiddetli olduğunu anlatmaktadır.⁶⁰ Taberî’ye göre ise buradaki fitneden kastedilen şirk, fitnenin aslı ise deneme ve imtihandır. Mü’minin dininde imtihanı onun şirkte dönmesidir. Şirke düşmek yerine öldürülmesi daha iyidir. Bu durumda sadece dünya hayatını kaybetmiş olur, şirkte düşmesi halinde ise ahiret hayatı da kaybolacaktır.⁶¹ Yine Taberî’ye göre aynı surenin 193. ayetlerindeki fitne kelimesi de bu mânâdadır. Nitekim Katâde, Mücâhid, Süddî, İbn-i Zeyd ve Abdullah b. Abbas bu şekilde izah etmişler; İbn Zeyd ve Zeccâc küfür ile açıklamış,⁶² Mâverdî de herkesin fitneden küfür anladığını belirtmiştir.⁶³

Taberî’de geçen bilgilere göre Bakara suresi 217. ayette zikredilen haram ay Recep ayıdır.⁶⁴ Bu ayetin nüzul sebebi Recep ayında meydana gelen bir olaydır. Bütün müfessirler bu ayetin nüzul sebebinin Resulullah’ın gönderdiği bir müfrezinin Recep ayının birinci gününde müşriklerden biri olan Amr b. el-Hadremi’yi öldürmesi ve iki müşriği de esir etmesi hadisesi olduğunu söylemişlerdir.⁶⁵ Buna göre Allah mü’minlere savaşmanın haram olduğu bu ayda fitnenin müşrik birisini öldürmekten daha büyük bir günah olduğunu bildirmiş oldu. Çünkü onlar müslümanları küfre zorlayarak Allah’ın yolundan ve Mescid-i Haram’dan çıkarıyorlardı. İman ettikten sonra küfre götürerek inançlarından döndürüyorlardı. Bu durum savaşarak birisini öldürmekten daha kötü ve büyük vakadır.⁶⁶ Ayetin bağlamı ile ilgili Taberî’den kısaca bu bilgiyi verdikten sonra bu ayetteki fitne kavramına dönebiliriz. Taberî’nin yer verdiği rivayetlere göre bu ayetteki fitne kavramından da inkara dönmek ve şirk anlaşılmasıdır.⁶⁷

⁵⁷ Mukâtil, *Tefsir*, I, 101, 115.

⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 293.

⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 294-295.

⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 294.

⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 292-293.

⁶² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 299-300; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, s. 264, 290.

⁶³ Mâverdî, *Nüket*, I, 251.

⁶⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 648.

⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 650.

⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 653.

⁶⁷ Bk. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 657-660.

İbn Ebî Hâtim'in yer verdiği rivayetlere göre 191. ve 193. ayetlerdeki fitne şirk demektir.⁶⁸ Diğer bir ayet olan 217'deki *fitne savaştan daha büyüktür* ifadesi ilgili şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Fitne öldürmekten daha büyük bir günahtır. Bu şu demektir: Size dininizden dolayı baskı ve işkence ediyorlar. Oysaki sizler Allah'ın koruması ve hürmeti içindediniz. Bunu da iman etmenizden sonra küfre düşesiniz diye yapıyorlar. Bu Allah'ın nezdinde sizin onları haram ayda öldürmenizden daha büyük bir günahtır."⁶⁹ İmam Mâtürîdî ise fitnenin şirk olabileceğini belirttiikten sonra bazılarının 193. ayetteki fitneden işkence ve eziyet anladıklarını ifade etmiştir.⁷⁰

İbn Kesir'in zikrettiğine göre İbn Abbâs, Ebu'l-Âliye, Mücâhid, Hasan, Katâde, Rebî' İbn Enes, Mukâtil İbn Hayyân, Süddî ve Zeyd İbn Eslem fitnenin şirk olduğunu söylemişlerdir.⁷¹ İbn Kesir'de İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre 217. ayet Amr ibn Hadrâmî'nin öldürülmesi olayı üzerine gelmiştir ve Taberî'nin naklettiği gibi şöyle bir durumdan bahsetmektedir: Hz. Peygamber Mekke ile Taif arasında bir bölge olan Nahle'ye sekiz kişilik bir gurup gözcü göndermişti. Görevleri düşmanı gözetlemek ve bilgi edinmekti. Bu grup küçük bir Kureyş ticaret kervanına saldırmış ve bir kişiyi öldürmüştü.⁷² Bu olay haram ay olan Recep ayında meydana gelmişti. Oysaki Allah Rasulü böyle bir şeyi gözcülere emretmemişti. Bunun üzerine Mekkeliler Hadrâmî'nin öldürülmesini kınayan elçiler göndermişlerdir. Oysaki Müşrikler hem Allah'ı inkar etmişler, hem de mü'minleri Allah yolundan ve Mescid-i Harâm'dan alıkoymuşlardı. Bu sebeple Müslümanlara şöyle denilmiştir: Sizin Mescid-i Harâm ehli iken buradan çıkarılmanız, Allah katında sizin içinizden Hadrâmî gibi bazı kimseleri öldürmenizden çok daha büyük bir suçtur. *Fitne katilden beterdir* ifadesi ise "onlar müslümanları dinlerinden döndürerek tekrar îmândan sonra küfre çevirmek istiyorlardı. Allah katında bu, katilden daha büyük bir suçtur" anlamına gelmektedir. İşte bu ayet Amr bin Hadrâmî'nin olayı üzerine gelmiştir.⁷³ İbn Kesir 190-193. ayetlerle ilgili genel mânâda şöyle bir açıklama yapmıştır: "Cihaddan maksat; ruhların sindirilmesi ve erkeklerin öldürülmesi olduğu için Allah müşriklerin içinde bulunduğu küfür şirk ve Allah yolundan alıkoyma davranışlarının ölümünden daha beter, daha önemli ve daha ağır olduğuna dikkat çekmiş ve *fitne katilden büyük bir günahtır* demiştir. Ebu Malik'e göre onların üzerlerinde bulunduğu bu durumun öldürmekten daha büyük olduğunu ifade etmektedir."⁷⁴

Mevdûdi'ye göre Bakara 191. ayetteki fitne ile 193. ayetteki fitne anlam olarak farklıdır. 191'deki fitne kelimesinin tam karşılığı ona göre "şiddete başvurarak bir fikri bastırmak ve ortadan kaldırmaktır."⁷⁵ 193. ayetteki fitne ise Allah yoluna tabi olmak için gerekli özgürlük ortamı ve şartlarının olmaması durumunu anlatmaktadır.⁷⁶ Süleyman Ateş ise fitnenin şirk şeklinde anlaşılmasını doğru bulma-

⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, II, 326-327.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, II, 376.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 375, 377.

⁷¹ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 216-217.

⁷² Mevdûdi, *Tefhîm*, I, 170.

⁷³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 286; Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, II, 536.

⁷⁴ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 216.

⁷⁵ Mevdûdi, *Tefhîm*, I, 153.

⁷⁶ Mevdûdi, *Tefhîm*, I, 155.

maktadır, çünkü 192. ayet eğer savaştan müşrikler vazgeçerlerse onlarla savaşmamayı emrettiğine göre müşrik de olsalar savaştan el çekip barış isteyenlerle savaşmaz ve düşmanlarla Müslüman oluncaya kadar savaşmak doğru değildir. Ateş, bu görüşünü doğrulamak için anlaşma yapılan müşriklerle Müslümanların aleyhine çalışmayan müşriklerle antlaşmayı tamamlamayı emreden Tevbe suresi 4. ayeti delil getirmiştir.⁷⁷ Günümüzdeki bazı eserlerde de fitne baskı, şiddet ve işkence yaparak inançtan uzaklaştırma anlamında alınmış ve şirk şeklinde anlamının Kur'ân'ın genel prensipleri çerçevesinde doğru bulunmamıştır, çünkü bu ayetlerde *eğer vazgeçerlerse* ifadesi vardır. Yine başka ayetlerde düşman müslümanlığı kabul edinceye kadar savaşı sürdürmeye ilişkin bir direktif yer almamaktadır. Durum bu olunca da şirkten vazgeçip Müslüman oluncaya kadar bir savaştan söz edilemez. Bu sebeple fitne şirk anlamında değildir ve İzzet Derveze de fitne kelimesinin birçok anlama geldiğini, ancak şirk anlamı olmadığını vurgulamıştır.⁷⁸ Kanaatimizce kelimenin bu şekilde anlaşılması eksik kalmaktadır, çünkü ilk müfessirlerin ifade ettiği gibi kelime şirk anlamını da içermektedir. Baskı ve şiddet sadece inançtan uzaklaştırma ile kalmamakta, aynı zamanda müşriklerin baskı ve eziyet uygulayarak Müslümanları tekrar şirke döndürme amaçları da vardır. Bu sebeple fitne *“her türlü baskı, işkence ve eziyet uygulayarak şirke döndürme çabası”* şeklinde olacak, böylece bu çabanın amacı ifade edilmiş olacaktır. Zaten ayetin metinsel bağlamı kavramın sadece şirk veya baskı, zorlama şeklinde anlaşılmasına da izin vermemektedir. Çünkü *“din tamamen Allah'ın oluncaya kadar savaşın”* ifadesi Süyûtî'nin İbn Abbas'tan nakline göre *tevhidi yalnızca Allah'a halis kılıncaya kadar* demektir ve fitneden kasdedilen de Allah'a ortak koşmaktır.⁷⁹

Şimdi de kavramın Türkçe meallerde kullanımına bakalım. Kavram çoğunlukla fitne şeklinde doğrudan Türkçeye aktarılmıştır. Çok azında zulüm ve baskı, şirk (Allah'a ortak koşma) fitneleri, baskı ve bozgunculuk ve dinden döndürmek için işkence yapmak şeklinde anlam verilmiştir. Bu farklı anlamların dışında meal-leri okuyan kitle fitneyi Türkçe'deki kullanımına göre mesela Türk Dil Kurumu sözlüğündeki karışıklık, kargaşa, arabozucu söz söylemek ve davranışta bozmak ve insanları birbirine katmak anlamları ile düşündüğünde ayetin anlatmak istediğini anlamamış olacaktır. Baskı ve bozgunculuk şeklindeki mânâ ise kendi içinde anlamsız kalmaktadır. Baskı yapan birisinin ortalığı karıştırmak için bozgunculuğa zaten ihtiyacı yoktur. Buna göre buradan anlaşılacak anlamlar garip bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Bakara 217'deki fitnenin ise şirk olma ihtimali daha fazladır. Öncesinde gelen *sürüp çıkarmak, engel olmak* zaten baskı unsurudur ve bunlar büyük günah kabul edilmiştir. *Fitne öldürmekten daha büyüktür* ifadesinden sonra gelen *müşrikler ellerinden gelse inancınızdan döndürünceye kadar sizinle savaşsınlar* ifadesi de fitnenin şirk olabilceğini göstermektedir. Çünkü müşriklerin bu davranışı yaparak Müslümanları fitneye, yani şirke döndürmeleri de daha büyük bir günahdır. Bu sebeple ilk dönem müfessirlerinin dile getirdiği gibi fitneden şirk anlaşılmalıdır. İbn Manzûr da fitnenin öldürmeden daha şiddetli bir durumu ifade eden kısımdaki

⁷⁷ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I, 354-355.

⁷⁸ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VI, 333.

⁷⁹ Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, II, 315.

fitneyi küfür olarak anlamıştır.⁸⁰ Yine sözlüklerdeki kelimenin haktan çevirme anlamı şirk anlamı verilmesi için bir gerekçe de olabilir. Haktan çevirme baskı yolu ile olmakta, haktan çevirmenin amacı da o dönem yaygın olan şirke döndürmedir. Dolayısı ile sözlüklerin taşıdığı anlamlar kelimeye şirk anlamı verilmesine engel değildir.

5.2. Nisâ Suresinde Savaş Bağlamında Geçen Fitne Kavramı

Fitne kavramı Nisâ suresinin 91. ayetinde geçmektedir, ayette konu olarak savaş unsuru vardır ve sure Medenî'dir. Ayetin mealî şöyle:

“Diğerlerinin de sizden ve kendi milletlerinden güvende olmayı istediklerini göreceksiniz. Ne var ki fitneciliğe her çağırıldıklarında ona can atarlar; eğer sizden uzak durmazlar, barış teklif etmezler ve sizden el çekmezlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün. İşte onların aleyhlerine size apaçık ferman verdik.” Ayetin sebab-i nüzûlü ve bağlamına dair müfessirler çeşitli bilgiler aktarmışlardır. Mücâhid'in (ö. 102) tefsirinde verdiği bilgiye göre bu ayette bahsedilen Mekke ehlinde bir guruptur. Bunlar Peygamberimize gelmişler ve gösteriş amacı ile Müslüman olmuşlar, Mekke'ye kavminin arasında geldiklerinde tekrar şirk hallerine dönmüşler ve bununla her iki tarafın yanında kendilerine eman sağlamak istemişlerdir. Peygamberimiz de bunların bu durumlarından vazgeçmezlerse öldürülmelemlerini emretmiştir.⁸¹

Mukâtil'in nakline göre bir grup Peygamberimiz'in yanına gelmişti. Peygamberimiz onlara “Hicret ederek geldiniz mi” diye sorduğunda onlar da “Evet Müslüman olarak geldik” dediler. Onlar döndüklerinde ise çeşitli böceklere iman ettiklerini söylemek gibi çirkin bir ifade kullandılar. Bundaki amaçları inandıklarını söyleyerek Müslümanların nezdinde ve müşrik olan kabileleri yanında da kendilerine güvence sağlamaktı.⁸²

Taberî'nin verdiği bilgilere göre müfessirler bu ayette zikredilen insanlardan kimlerin kasdediliği hususunda çeşitli görüşler zikretmişlerdir. Bu görüşlere göre bunlar müşrikler veya münafıklardır. Münafık olduğunu söyleyenlere göre bunlar müslüman olmadıkları halde canlarını, mallarını ve soylarını güven altına almak için müslüman olduklarını söylemektedirler. İşte bu kimseler Allah'a ortak koşmaya davet edildiklerinde İslamdan çıkıp hemen müşrik olduklarını ilan ediyorlardı. Böylece müşrikler nezdinde de canlarını ve mallarını emniyet altına alıyorlardı. Diğer görüş sahiplerine göre ise zikredilen insanlardan maksat hem Resulullah'ın ve sahabilerinin hem de müşriklerin yanında güvende olmak için Hz. Peygamber'den eman isteyen Tihame'de yaşayan müşriklerdir. Taberî'nin zikrettiği görüşlerden genel olarak burada iki gurup kasdedilmektedir. Guruplar farklı olsa da amaçları aynıdır. Buna göre her iki gurubun niyeti hem Müslümanların hem de müşriklerin yanında kendilerini güvence altına almaktır.⁸³ Görüldüğü üzere burada ayetin kimi kastettiği noktada farklı görüşler vardır ve bu görüşlerden tercih yapabilmek için bu ayeti 88-90. ayetler ile birlikte değerlendirmek daha

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 3346.

⁸¹ Mücâhid, *Tefsîr*, I, 288.

⁸² Mukâtil, *Tefsîr*, I, 247.

⁸³ Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 300-302.

isabetli olacaktır. Bununla birlikte ayetin herhangi bir gurup hakkında inmiş olması muhtemeldir. Ayet inancı hakkında istikrarlı olmayan bir topluluğun faaliyetlerine karşı Müslümanlar'a yol göstermektedir.

Nisâ 91. ayetteki fitne hakkında İbn Ebî Hâtim'de iki görüş zikredilmiştir. Mücâhid'e göre şirk, Süddî'ye göre ise imtihan anlamına gelmektedir.⁸⁴ Aslında buradaki fitne ile şu kastedilmiştir: Bu inançlarında istikrarsız olan gurup Müslümanlar'a karşı hangi savaş ve baskı gibi yıkıcı faaliyetlere çağrılılar veya Medine'ye gidip gelmeden önceki inançları olan şirke çağrılılar hemen bu hallerine geri dönerler. Buradaki şirkin ayetin bağlamı ile uyum halinde olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Seksen sekizinci ayet münafıklardan bahsetmekte, doksan birinci ayet ise başka bir gurubtan bahsettiğine göre bunların münafıklardan başkası olması gerektiği düşünülebilir. Yine ayet bulunduğu yerde öldürülmesi gereken bir guruptan bahsetmektedir. Bu sebeple Kur'ân bütünlüğü içinde bu şekilde ele geçirildiğinde öldürülmesi gereken kimlerin olduğu açığa çıkarılmalıdır. İncelendiğinde bu gurubun müşrikler olduğu görülmektedir. *"Harâm aylar çıkınca (Allah'a) ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde otur(up) onları bekleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allâh bağışlayandır, esirgeyendir."* (Tevbe 9/5) ayeti doğrudan müşriklerle savaşılması gerektiğinden bahsetmektedir. Aynı surenin *"(Allah'a) ortak koşanlar nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlarla topyekûn savaşın ve bilin ki Allâh korunanlarla beraberdir."* (Tevbe 9/36) ayeti de müşriklerle toplu olarak savaşılması gerektiğini salık vermektedir. Kur'ân'da münafıklarla ilgili de böyle bir durum Nisâ 88'de geçmektedir. 89. ayet ise ifade ettiğimiz bu noktayı açıklamaktadır, yani her iki gurub da burada kastediliyor olabilir. İkisinin mealini birlikte verelim: *"Size ne oldu ki münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Oysa yaptıkları işlerden dolayı Allah onları baş aşağı etmiştir. Allâh'ın saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz? Allah birini saptırırsa artık onun için bir yol bulamazsınız! Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istedikler ki onlarla bir olasınız. O halde onlar Allâh yolunda göç edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, nerede bulursanız öldürün ve onlardan ne dost ne de yardımcı tutmayın!"*

Nisâ 88-91. ayetler incelendiğinde münafıkların üç farklı gurubunun tavrından bahsetmektedir. Birinci gurup açık bir tavır içindedir ve kendileri küfre girdiği gibi, Müslümanların da küfre girip (onlarla) eşit olmayı isterler. Bunlar hicret edip bu tavırlarından vazgeçerlerse bunlara savaş açılmaz. İkinci gurup ise ne Müslümanlarla ne de kendi kavimleriyle savaşmak istemedikleri için bundan rahatsızlık duyanlardır. Eğer bunlar Müslümanlardan uzak durup barış isterlerse bunlarla da savaş durumu olmayacaktır. Üçüncü gurupta her iki tarafa yakın gözükten inançlarında istikrarsız olan guruptur. Saldırı ve savaştan vazgeçip barışa yönelirlerse bunlarla da savaşmak yasaklanmaktadır. Aksi durumda buldukları yerde öldürülmeleri emredilmektedir. 89. ayet ile birlikte düşünürsek buradaki fitnenin şirk ve küfür olduğu anlaşılabilir. Çünkü burada açıkça küfür durumunda olanlardan bahsedilmekte, eğer vazgeçmezlerse savaşılması emredilmektedir. Burada da bu karsız gibi görünenlerin eski durumlarına dönmesi fitne olduğuna göre bu fitne de

⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, III, 1029-1030.

küfür olmalıdır ki bu da şirktir. Bu müşrikler kavimleri tarafından şirke çağrıldıklarında onlardan eman almak için şirkin içinde oluvermektedirler.

Bu ayetin Türkçe meallerdeki durumu da yukarıda bahsi geçen ayetlerdeki fitne kavramının durumundan farklı değildir.

5.3. Enfal Suresinde Savaş Bağlamında Geçen Fitne Kavramı

Fitne kavramı bu surenin otuz dokuzuncu ayetinde geçmektedir ve bağlamı savaştır; Enfal suresi de Medine’de nazil olmuştur. Ayetin meali “*Dünyada fitne kalmayıp din, tamamen Allah’a ait oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer fitneden vazgeçerlerse onları bırakın. Allah zaten onların yaptıklarını hakkıyla görmektedir.*” şeklindedir.

Taberî’nin aktardığı bilgilere göre bu ayetle ilgili özetle şöyle bir bağlamdan bahsedilmektedir: “Allah, Hz. Peygamber’e peygamberliği verince o kavmini hidayet ve nur olan dine çağırdı. Kureyşliler buna karşı önceleri sert davranmadılar; ancak Resulullah onların putlarını reddedince müşrikler sertleştiler, müminleri dinlerinden çıkarıp tekrar şirke düşürmeye çalıştılar. Bunun üzerine Resulullah müminleri Habeşistan’a hicret ettirdi, müşrikler ise gevşediler. Habeşistan’daki müslümanlar, Mekke’de durumunu sakın olduğu ve baskıların kalktığı kanaatiyle Mekke’ye döndüler. Bu sırada Medine’de de müslümanlar çoğalmaya başlamıştı ki bu durum, müşrikleri tekrar kızdırdı. Onlar, müminleri dinlerinden döndürmeye çalıştılar. Hz. Peygamber bu sefer de müminlere, Medine’ye hicret etmelerini emretti. Daha sonra ise kendisinin hicret etmesine izin verildi. Ardından müminlere, kâfirlere karşı savaşma emri geldi ki müminleri tekrar Allah’a ortak koşma fitnesine düşürmesinler.”⁸⁵

Taberî’deki bir rivayette İbn Abbas’a göre fitne şirktir⁸⁶ ve Taberî’nin kendisi de bu kanaattedir.⁸⁷ *Eğer vazgeçerlerse* ifadesini de *şirkten vazgeçip Allah’ı birleyinceye kadar* şeklinde anlamıştır. Çağdaş müfessirlerden Süleyman Ateş de bu şekilde anlamış; ancak burada savaşılması emredilen müşriklerin Mekke ve çevresindeki müşrikler ile alakalı olduğunu söylemiştir. Ona göre bu ayet o dönem Mekke ve çevresindeki durumu tasvir etmektedir. Ayetin indiği sırada Müslümanlar müşriklerin saldırı ve baskılarına maruz kalmakta ve ibadetlerini özgürce yerine getiremiyorlar; inançlarından dolayı baskıya maruz kalıyorlardı. İşte ayet serbestçe Allah’a ibadet edebilmeleri için savaşarak şirkin gücünün kırılmasını emretmektedir.⁸⁸

Konu ile ilgili yapılan bir çalışmada fitne, baskı ve zulüm şeklinde anlaşılmış ve gerekçesi şöyle açıklanmıştır: “Bu ayet insanların güven ve özgürlük içerisinde yalnızca Allah’a kulluk edebilme ortamını sağlamalarını müminlerden açıkça istemektedir. Bu da ancak zulüm ve baskı yapanların saldırganlıklarının önlenip güçlerinin kırılması ve bunun neticesinde din hürriyetinin tam olarak sağlanması ile gerçekleşir.”⁸⁹ Bize göre bu gerekçede eksik bir nokta vardır ki o da şudur: Baskı ve

⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 182. Ayrıca bk. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 17.

⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 179.

⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 178.

⁸⁸ Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, III, 511.

⁸⁹ Keskin, “Kur’ân’da Fitne”, s. 195-196.

zulmün din özgürlüğünün önünde önemli bir engel olduğu gerçektir; ancak o dönem böyle bir durumun yaşanmasının sebebi ise şirk ortamıdır. Dolayısı ile baskı ve zulmü şirkten ayrı düşünmek, maksadı tam yansıtmamaktadır. Olayın sebebi şirk, bunu ayakta tutmanın yolu ise baskı ve zulümdür. Sonuç olarak baskı olsa da nihai hedef bu yolla şirkin devamını sağlamaktır, çünkü müşrikler şirklerinin devam etmesi için İslam unsurlarının ortadan kaldırılmasını istemekte idiler. Bu sebeple baskı ve zulmün ortadan kalkması için öncelikle sebebinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bundan dolayı fitne öncelikle şirk olarak anlaşılmalıdır ve nitekim ilk müfessirler bu şekilde anlamışlardır. Ayeti daha geniş mânâda anlayarak dünyada veya bölgede şirk tamamen kalkıncaya kadar ayeti, savaşmayı emrediyor şeklinde de anlayanlar olmuş; ancak bazıları bu fikri din ve vicdan hürriyetine aykırı olduğu gerekçesi ile reddetmiştir. Aslında ayetteki *din, tamamen Allah'a ait oluncaya kadar onlarla savaşın* ifadesi de buradaki fitnenin şirk olma olasılığını kuvvetlendirmektedir. Nitekim İbn Cüreyc'in "*fitne kalmayıp din, tamamen Allah'a ait oluncaya kadar onlarla savaşın* şu anlama gelmektedir: Mü'min dininden uzaklaştırılmıncaya, tevhid şirk olmadan yalnızca Allah için oluncaya ve Allah'tan başka her şeyi terkedinceye kadar" şeklindeki yorumu da bunu desteklemektedir.

Bu ayetteki fitne de birçok mealde doğrudan fitne şeklinde çevirilmiş, muhatabın fitneyi Türkçe karşılığına mı göre anlayacağı yoksa mânâlarından hangisini anlaması gerektiği üzerinde düşünülmemiştir. Bütün bu açıklamalardan sonra ilgili ayetin çevirisinin "*Ey Mü'minler şirk kalmıncaya kadar ve din yalnızca her türlü şirk unsurlarından arınmış bir şekilde yalnızca Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer onlar baskı yaparak sizi dininizden şirke döndürmekten vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah onların yapmakta oldukları bu davranışlarını görmektedir.*" şeklinde olmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

5.4. Tevbe Suresinde Savaş Bağlamında Geçen Fitne Kavramı

Tevbe suresinin büyük bir kısmı Tebûk Gazvesi ile ilgilidir. Bir defa indirildiğini söyleyenlerin yanında parça parça Tebûk Savaşı'nın değişik aşamalarında nazil olduğunu düşünenler de vardır. Sure seferden önce Medine'de var olan siyasal-toplumsal şartlar ve sözde Müslüman gözükkenler tarafından ortaya konan rahatsızlıklar ve tereddüt durumları ile alakalıdır.⁹⁰

Fitne kavramı bu surede savaş bağlamında 47-49. ayetlerde geçmektedir. Bu ayetler önceki ayetlerle konu bakımından bağlantılıdır. Ayetlerin mealı: "*Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşturacaklardı. Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı. Allah, zalimleri hakıyla bilendir. (47) Andolsun onlar önceden de fitne çıkarmak istemişler ve sana nice işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri yerini buldu. (48) İçlerinden öylesi var ki "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. İyi bilin ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem de kâfirleri kuşatacaktır. (49)"*

İbn Kesir'in Muhammed b. İshâk'tan naklettiği bir habere göre 47. ayet önceki ayetlerde zikredilen Hz. Peygamber'den izin isteyenler Abdullah İbn Übeyy

⁹⁰ Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, 343.

İbn Selûl ve Cedd bin Kays'la ilgilidir. Bunlar kavimlerin ileri gelenleriydi ve Allah onların inananlarla birlikte sefere çıkmaları halinde ordu içinde fesâd çıkaracaklarını bildiği için onları geri bırakmıştır. Hz. Peygamberin ordusunda kavimleri içinde şeref sahibi oldukları için onlara sevgi besleyen ve çağrılarına itaat edecek bir kavim vardı.⁹¹ Tevbe suresi 48. ayet de bu kişilerin Hz. Peygamber' in (s.a) Medine'ye gelişinin başlangıcındaki durumdan haber vermektedir. Bütün Araplar ona karşı birleşmiş, Medine yahûdîleri ve münafıkları onunla mücâdele etmişlerdir.⁹² İşte bu ayet de münafıkların bu dönemde Müslümanlara karşı bir takım işler çevirdiklerini haber vermektedir.

İbn Kesir'de Tevbe suresi 49. ayetle ilgili ise geçen rivayet şöyledir: "Bir gün Hz. Peygamber (s.a) savaş için hazırlanmış iken Seleme oğullarının kardeşi Cedd bin Kays'a "Ey Cedd, bu sene Asfar oğulları (Rumlarla) savaşı için var mısın?" diye sormuştu. O "Ey Allah'ın elçisi! bana izin ver ve başımı derde sokma. Allah'a yemin olsun ki kavmim kadınlara benim herkesten daha fazla zaafım olduğunu iyi bilir. Asfar oğulları kadınlarını görürsem onlara sabredemeyeceğimden korkuyorum" dedi. Allah Rasûlü (a.s) ondan yüzünü çevirip "Sana izin verdim", buyurdu. İşte 'Onlardan kimi de vardır ki bana izin ver, beni fitneye düşürme der.' ayeti Cedd İbn Kays hakkında nazil olmuştur. Doğru olmadığı halde Asfar oğulları kadınlarından korktuğunu söylemiştir. Halbuki Allah Rasûlü'nden geride kalması ve kendini ondan uzaklaştırması sebebiyle içine düşmüş olduğu fitne diğerinden çok daha büyüktür. Bu ayetin Cedd İbn Kays hakkında nazil olduğu İbn Abbâs, Mücâhid ve bir çoklarından rivayet edilmiştir."⁹³

İlk müfessirlerden Mücâhid (ö.102) Tevbe suresi 49'daki fitneyi imtihan⁹⁴ olarak, Mukâtil ve Dahhak (ö.105) ise bu fitneyi küfür ile açıklamıştır.⁹⁵Yine İbn Ebi Hatim'de yer alan bir rivayete göre Süddi Tevbe suresi 47'deki fitneyi küfür,⁹⁶ İbn Abbas Tevbe suresi 49'daki fitneyi darlık-sıkıntı, Katâde günah olarak, Ebû Müslim el-Horasânî de günaha ve küfre düşme olarak açıklamıştır.⁹⁷ Bu bilgilerden yola çıkarak ve ayetlerle ilgili rivayetleri dikkate alarak kelimenin anlamı ile ilgili şunları söyleyebiliriz: İbn Abbas'ın ifade ettiği gibi fitnenin Tevbe suresi 47. ayetteki darlık ve sıkıntı anlamı, maksadı daha doğru yansıtır gözükmemektedir. Çünkü rivayetin ifade ettiği gibi sefere katılanlar kargaşa ve fesat ile Müslümanlara sıkıntı çıkarmak istemektedirler. Zaten *sizi fitneye düşürmek isterler* ifadesinden önceki cümle de bunu doğrulamaktadır. Dolayısı ile fitnenin tekrar bozgunculuk ve fesadı içeren bir mânâ ile anlaşılması çok uygun gözükmemektedir. Buna göre ifadenin "*savaşa katılanlar aranızda kargaşa ve fesat çıkararak sizi darlık ve sıkıntıya düşürmek isterler*" şeklinde anlaşılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Yine 48. ayet de bu bağlam içinde düşünülerek darlık ve sıkıntı şeklinde anlaşılmalıdır. Bir sonraki ayette Rum kadınlarına olan zaafını bahane ederek savaştan kaçmak isteyen Cedd bin Kays isimli bir kişi hakkında inmiştir. Bu kişi bu zaafın bahane ederek

⁹¹ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an*, VII, 212.

⁹² İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an*, VII, 213.

⁹³ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an*, VII, 213-214.

⁹⁴ Mücâhid, s. 370; Dahhâk, *Tefsir*, I, 408-409.

⁹⁵ Mukâtil, *Tefsir*, II, 50-51.

⁹⁶ İbn Ebî Hatim, *Tefsir*, VI, 1808.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, VI, 1810; İbn Manzûr, bu ayetteki fitne kavramını Zeccâc'ın günah olarak kabul ettiğini nakletmiştir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 345.

bana izin ver beni fitneye düşürme demiştir. Buna göre fitne hakkında yapılan yorumları da dikkate alarak ifadenin "*beni günaha sürükleyerek sıkıntıya düşürme*" şeklinde anlaşılabilirliğini düşünmekteyiz. Böylece fitnenin sebebi ve sonucu ifade edilmiş olacaktır.

5.5. Ahzab Suresinde Savaş Bağlamında Geçen Fitne Kavramı

Ahzab suresinin 9-27. ayetleri h. V. yüzyılda meydana gelen kabile savaşları ile ilgili bilgi vermektedir. Bu savaş aynı zamanda Hendek savaşı olarak bilinmektedir. Medine'den çıkarılan Yahudi kabileleri büyük bir ittifak oluşturarak İslam'ın müşrikler için oluşturduğu tehlikeyi bertaraf etmek istemişlerdir. Hz. Peygamber de şehri savunmak için şehrin etrafına hendekler kazdırmıştır. Bu savaş esnasında Mekkeliler savaşı kendi lehlerine çevirmek için çeşitli yollarla Medinelileri savaştan çevirmeye çalışmışlardır. Bu arada Medine içinden bir gurup da çeşitli bahanelerle savaştan kaytarmaya çabalamışlardır. İşte "*İçlerinden bazıları "Ey Yesribliler! Burada düşmana karşı koyamazsınız, mevzilerinizi bırakıp evlerinize dönünüz!" diyordu. O arada bir başka gurup da "Evlerimiz korunmasız!" diyerek Peygamberden izin istiyorlardı. Halbuki gerçekte evleri tehlikeye mâruz değildi, onlar sadece savaştan kaçmak istiyorlardı.*" Mealindeki Ahzab suresinin 13. ayeti bu durumu anlatmaktadır. Yine surenin 14. ayeti de Müslümanların olası bir yenilgi durumunda Medine'deki münafıkların takınacakları tavrı "*Eğer onların üzerlerine her taraflarından saldırılsa sonra da kendilerinden fitne istenilecek olsa idi elbette onu (yaparları) yerine getirirlerdi ve şehirde pek az bir müddet kahırlardı.*" şeklinde ifade etmektedir.

Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*'da Mücahid'den aktardığı bilgiye göre onüçüncü ayette Medinelilere seslenenin münafıklar olduğunu nakletmiştir.⁹⁸ Bu ayetler Hendek savaşı günlerini anlatmaktadır ve münafıklardan Abdullah bin Ubeyy ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bu kişiler Peygamberimize gelip evlerinin savunmasız olduğunu bahane edip hırsızlıktan korktuklarını söyleyerek savaştan kaçmak istemişlerdir.⁹⁹ Süyûtî'nin aktardığı rivayetlere göre buradaki fitneden şirk anlaşılmıştır.¹⁰⁰ Mukatîl'e göre de fitne şirk demektir ve ayet "*Guruplar Medine'ye girip bu kişilere şirk koşmalarını emretseler onlar hemen bunu yaparlar.*"¹⁰¹ anlamına gelmektedir. İbn Kesir ve rivayetine göre Katâde, Abdurrahman ibn Zeyd ve İbn Cerir fitneden küfre girmeyi anlamıştır.¹⁰² Zemahşerî¹⁰³ ve Beydâvi'ye göre fitne dinden dönme ve Müslümanlarla savaşmak mânâsındadır. Bu sebeple ayetin tefsiri *şehrin etrafından girilse Medine'deki bu insanların dinden dönmeleri tamamlansa Medine'de kalmazlar, bunu hemen yaparlardı. Ayetteki leâtûhâ ifadesi leetevhê okunduğunda ise hemen gelirler ve bunu yaparlar* şeklinde anlaşılabilir.¹⁰⁴

Konuyla ilgili yapılan çalışmada ayetin içinde yer aldığı bölüm münafıkların tefrika çıkarmak sureti ile yaptığı davranışlardan söz ettiği için fitnenin burada fe-

⁹⁸ Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, XI, 751.

⁹⁹ Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, XI, 753.

¹⁰⁰ Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, XI, 754.

¹⁰¹ Mukatîl, *Tefsîr*, III, 39-40.

¹⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, XI, 132.

¹⁰³ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 536.

¹⁰⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 241.

sat ve kargaşa anlamına geldiği ifade edilmektedir.¹⁰⁵ İlk ayette bir gurubun fesat çıkarıcı davranışları anlatılmakla birlikte ikinci ayette farklı bir duruma işaret etmektedir. Savaşın kaybedilmesi noktasında şehrin her yerinden şehre girilmesinden bahsedilmektedir. Bu noktada fesat gibi bir faaliyetin anlamı kalmamaktadır. Zaten savaş kaybedilmiş demektir ki buna göre baskı yapma ve şirke girmeye zorlama anlamının olma ihtimali daha fazladır. Hamdi Yazır da fitneyi küfre dönme veya düşmanın emrine teslim olmak şeklinde anlamıştır.¹⁰⁶ İmam Mâtürîdî, “sonra fitne istenirse” ifadesiyle ilgili iki ihtimalin olabileceğini belirtmiştir. Birincisine göre şirke dönme anlamı vardır. Bazıları ise burada mal ve benzeri şeylerin istenmesi durumunda hemen vereceklerini ifade ettiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁷ Ama bize göre bu ikinci ihtimal uzak görünmektedir. Çünkü ayet olası müşriklerin galibiyetinden bahsetmektedir. Bu durumda müşriklerin Medinelilerin şirke ve küfre dönmelerini isteyerek kendi güçlerini artırma, Müslümanları zayıflatma düşüncesi daha ağır basacaktır. Bu sebeple fitnenin fesat ve kargaşa şeklinde anlaşılması ayetin metinsel bağlamı ile uygun düşmemektedir.

Meallerde ise buradaki fitne kavramına doğrudan *fitne* anlamının dışında “karışıklık çıkarma, küfre dönme, savaş, dinden dönme, baskı ve işkence yapma, İslâm’dan dönme” gibi mânâlar verilmiştir. Ayetin çevirisini fitne şeklinde okuyan birisinin zihninde hangi anlam doğacaksa onu anlayacaktır. Ancak bunun doğruluk ihtimali ise tartışmalı olacaktır. Yine karşılaştırmalı olarak meal okuyan birisi de anlamlar arasında karar vermede zorlanacaktır. Bu sebeple anlam doğruya yakın bir şekilde ortaya çıkmamış olacaktır. Bizim ayetin çevirisi ile ilgili önerimiz “*Eğer dört bir yanından Medine’ye saldırılmış olsaydı ve münafıklardan şirke dönmeleri ve Müslümanlara saldırmaları istenseydi onların bu isteklerini hemen yerine getirirler, hatta hiç gecikmezlerdi.*” şeklindedir.

Sonuç

Kur’ân’daki müşterek bir lafzın mânâsının tayin edilmeden Türkçe’ye çevirilmesi o ifadenin anlaşılması gibi bir durumla neticelenmesi anlamına gelmekte ve okuyucu ne istiyorsa onu anlasın türünden bir yaklaşımı doğurmaktadır. Bunun yanı sıra böyle bir kelimenin çevirisinde o sözcüğün muhtemel anlamlarını sıralamak da bu türden bir sonuç olacaktır. Nitekim bazı meallerde bazı kelimelerin içerdiği bir çok mânâ yan yana yazılmış ve okuyucu için hangi kelimenin daha doğru olacağı düşüncesi zihinleri daha karmaşık hale getirmiştir. Bu sebeple çokanlamlı bir lafzın mânâsı geçtiği ayetin çeşitli bağlam türleri dikkate alınmalı ve ayetin maksadı göz önüne alınarak doğru bir şekilde okuyucuya aktarılmalıdır.

İlk dönem tefsirlerde, araştırmamızda ele aldığımız ayetlerin büyük bir kısmında fitne sözcüğüne şirk anlamı verilmiştir; ancak lügatlarda bu mânâ yer almadığı gerekçesi ile son dönem bazı araştırmalarda bu kabul görmemiştir. Kelimeye şirk anlamının verildiği tefsirler ile lügatlar karşılaştırıldığında tefsirlerin bir çok lügatten önce kaleme alındığı görülmektedir. Dolayısı ile şirk anlamının neden sözlüklerde yer almadığı önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine

¹⁰⁵ Keskin, “Kur’ân’da Fitne”, s. 201.

¹⁰⁶ Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VI, 75.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, XI, 317.

tüm lügatların bir kelimenin bütün anlamlarını içerecek şekilde yazılıp yazılmadığı ise ayrı bir problemdir; dolayısı ile bir kelimenin mânâsının sözlüklerde yer almadığı gerekçesi reddi doğru değildir ve *ilk tefsirler* de kelimelerin anlamını tespit etmede kaynak olarak kabul edilmelidir. Dolayısı ile şirk anlamı lügatlarda geçmediği gerekçesi ile reddedilmemelidir, çünkü bu anlam kelimenin kullanıldığı vaz amacına uygun olmasa idi ilk müfessirler bunu kullanmazlardı; ayrıca şirk anlamı veya imandan sonra küfre dönme anlamı da insanın inananın inanmayandan ayrılmasına neden olacak bir tür imtihan aracı olduğu için kelimenin ilk mânâsına aykırı değildir.

Bütün bu çıkarımlardan yola çıkarak çokanlamlı bir kelimenin mânâsını tespit etmede lügatlerin yanısıra ilk müfessirlerin tespitleri, ayetin tarihi bağlamı ve söz diziminin oluşturduğu metinsel bağlamı dikkate almak ve maksadı da gözardı etmemek gerekmektedir. Nitekim Taberî, ilk anlamı ile bağlantılı olarak kelimenin asıl mânâsının deneme ve imtihan olduğunu söylemiştir. Buna göre sözcüğün tüm geçtiği yerlerde bunun içinde kabul edilebilecek deneme unsuru olan her türlü durum, bağlama göre bir anlamı ifade etmektedir.

Kaynakça

- Abdu's-Settâr, Muhammed, "Vücûhu'l-Kur'an: Tefsir Literatürünün Bir Branşı", çev. F. Asiye Şenat Kazancı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. IX, S. 3, 2009.
- Akay, Recep, "Dil Değişiminin Dilsel ve Toplumsal Nedenleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 1, 2007.
- Aksan, Doğan, *AnlamBilim*, Engin Yayınevi, Ankara 1997.
- , *En Eski Türkçe'nin İzlerinde*, Simurg Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Altuntaş, Halil, "el-Vücuḥ Ve'n-Nezâir", *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXVI, S. 1, 1990, s. 13-29.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul t.y.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdu'l-Ġafûr Attar, Beyrut 1984.
- Cündioğlu, Düccane, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, Tibyan Yayınları, İstanbul 1995.
- Çağrıci, Mustafa, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 156-159.
- Çetin, Mustafa, "Kur'an'da Vücuḥ ve Nazair", *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXV, S. 3, 1989.
- Dahhâk, *Tefsîru ed-Dahhâk*, thk. Muhammed Şâkir ez-Zâveytî, Dâru'l-İslâm, 1999.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İFAY Yayınları, İstanbul 2012.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Ĥadîs*, Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyyi, Kâhire 1383
- , *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996.
- Erdal, Mesut, "Kur'an'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, 1999.
- "Kur'an'da Fitne Kavramı: İnanç Hürriyeti Açısından Tahlili", <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kuranda-fitne-kavrami--inanç-hurriyeti-acısından-tahlili> (14.08.2012).
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul 1999.
- Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüġa*, thk. Muhammed Muavvaz, Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabiyyi, Beyrut 2001.
- Güven, Şahin, *Kur'an'an Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çok Anlamlılık Sorunu*, İstanbul 2005.
- Hâkîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh, thk. Abdurrahman Umeyra, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, Beyrut ty.
- H. Kemalî, Muhammed, "İslâm'da İfade Hürriyeti: Fitne Kavramının Tahlili", çev. Halim Sırçancı, *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. 2, 1993.
- Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, yy. ty.
- İbn ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, el-Mektebetü'l-Arabiyyetü's-Süüdiyye, Riyad 1997.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, Kâhire 2000.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali Bekir vd., Dâru'l-Maârif, Kâhire 1119.
- Raġib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ġarîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut ty.

- Karagöz, Mustafa, "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci: Nezâir'in 'Eşanlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu", *Bilimname: Düşünce Platformu*, C. VI, S. 14, 2008.
- Keskin, Hasan, "Kur'an'da Fitne", *Tefsir*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2010.
- Kâdî Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Tevîl*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul t.y.
- Kıran, Zeynel, Kıran, Ayşe, *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu vd., İstanbul 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyi, Beyrut.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- Mukâtil bin Süleyman, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, thk. Ahmed Ferîd, Beyrut 2003.
- Mücâhid bin Cebr, *Tefsîru el-Mücâhid bin Cebr*, thk. Muhammed Ebu'n-Neyl, Nasr 1989.
- Okumuş, Mesut, "Kur'an Yorumunda Çokanlamlı Lafızlara Yaklaşımlar", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi*, C. II, S. 3, 2003.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'ân'da Vücûh ve Nezâir*, Etüt Yayınları, Samsun 2001.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayıncılık, Ankara 2006.
- Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbü't-Târîfât*, thk. Heyet, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyi, Beyrut 1983.
- Süyûtî, Celâlüd'dîn Abdurrahman, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, thk. Abdü'llah bin Abdül-Muhsin et-Türkî, Kahire 2003.
- , *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1978.
- Şa'bân, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara 1990.
- Şevkânî, Ebu Abdullah, *İrşâdü'l-fufûl*, thk. Ahmed Azzu İnaye, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Şam 1999.
- Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000.
- Taberî, Ebû Cafer, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah et-Türkî, Kahire 2001.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.
- Zeccâc, Ebû İshâk, *Meâni'l-Kur'ân ve l'râbü'hû*, thk. Abdu'l-Celîl Abduh Şelbî, Beyrut 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, thk. Abdurrezzâk el-Hemedî, Beyrut t.y.
- Zerkeşi, Bedrüd'dîn, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Yûsuf el-Mera'shelî vd., Dâru'l-Mârife, Beyrut 1994.
- Zühaylî, Vehbe, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1995.

